

Makroekonomik Kuramlar ve Ekonomik Sistemler

Hasan Alpago¹

Özet

Küreselleşen dünya ekonomisinde devlet himayesinde kontrollü bir serbest piyasa mekanizmasının hâkimiyeti söz konusudur. Bu mekanizma mülkiyetin, ticaretin ve endüstrinin kâr elde etmek amacıyla devlet yerine özel mülk sahipleri tarafından kontrol edildiği bir ekonomik ve politik sisteme dayanmaktadır. Ancak COVID 19 pandemisi sürecinde görüldüğü gibi özel sektörün işlevlerini ekonomik, sağlık, hukuki ve güvenlik kaynaklı sorunlardan dolayı kısmen veya tamamen yitirdiği durumda devlet bir düzenleyici olarak devreye girme gereği duymaktadır. Öte yandan makroekonomik kuramlar kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçların karşılanması noktasında denge ve sürdürülebilir bir politika geliştirilmesini temel almaktadır. Bu makroekonomik kuramlar liberal ve sosyalist düşünceler ışığında şekillenmektedir. Ancak gerek liberal gerekse sosyalist makroekonomik politika uygulamaları her dönemde yoğun eleştiri konusu olmaktadır. Ayrıca dünyada ekonomik ve sosyal gelişmeler küresel bir boyut kazandığı için günümüzde salt liberal veya sosyalist makroekonomik politikalar yerine Keynesyen karma makroekonomik modeller ağırlık kazanmaktadır. Konunun bu önemine binaen bu çalışmada liberal ve sosyalist makroekonomik kuramlar karşılaştırmalı bir analizle mercek altına alınmıştır. Böylece bu kuramların birbirlerine alternatif, tamamlayıcı veya karşıt olup olmadıkları, ortak yönleri ve temel farklılıkları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler ekonomik politika belirleme sürecinde bilinçli bir tercihte bulunmasını önermektedir. Çalışmada geniş bir literatür taraması ve betimleyici bir değerlendirme ile konu kapsamlı bir boyutta değerlendirilmiş olduğundan alana önemli bir katkı sağlamayı öngörmektedir.

Giriş

Liberalizm serbest piyasa ekonomisini savunmaktadır ve buna göre piyasa “görünmez el” tarafından kendiliğinde bir denge meydana getirir. Liberalizmdeki bu denge bir süreç olarak görülür. Dolayısıyla bu süreçte zaman

1 İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, hasan.alpago@nisantasi.edu.tr, Orcid: 0000. 0001 7695 2794

zaman geçici krizler yaşanabilse de daha sonra denge kendiliğinde yeniden kurulur. Mal ve hizmetlerin döngüsel sirkülasyonunda arz ve talep tarafından belirlenen denge sürecinin sağlanması bu açıdan liberalizm için uzun vadede bir sorun olarak görülmemektedir. Çünkü dengeden uzaklaşma sadece konjonktüre bağlı olarak kısa vadeli, geçici bir durum olarak ifade edilmektedir. Buna göre arz ve talep arasındaki olası dengeden uzaklaşma durumu kendiliğinde yeniden oluşacağından dolayı devletin hiçbir şekilde serbest piyasa ekonomisine müdahale etmesine gerek görülmemektedir.

Ancak sosyalizm merkezi olarak düzenlenen bir makroekonomik düzeni savunmaktadır. Başka bir ifadeyle liberalizmin tersine sosyalizm, bireylerin ve özel teşebbüslerin maksimum kâr ve minimum maliyet güdüsüyle hareket etmesi halinde kaynak paylaşımının eksik ve adaletsiz olacağını savunur. Bundan dolayı liberalizmin üretim araçlarının özel mülkiyetin ferasetine inanmasına karşılık sosyalizm devletin koruyucu elinin piyasa dengesini adaletli ve sürdürülebilir bir süreç olarak daha iyi yönetebileceğini savunur.

Liberalizm kuramlarının öncüsü olarak Jean Baptist Say ve Adam Smith ön plana çıkmaktadır. Özellikle de Smith'in "*görünmez el*" ve "*homo economicus*" kavramları ve Say'ın "*mahreçler kanunu*" veya "*Her arz kendi talebini yaratır*" tezleri liberalizmin temel tezlerinin kaynağı olarak görülmektedir. Buna karşılık Sosyalizm makroekonomik teorileri ve modelleri Karl Marx ve Friedrich Engels tezlerine dayanmaktadır. Marx "*artı değer*" ve "*proletarya*" kavramlarıyla açıkladığı temel tezlerini emeğin üretim ve tüketimin hareket noktası olarak ele alarak makroekonomik dengenin ve sürdürülebilir kaynak dağılımının ancak bu şekilde mümkün olabileceğini savunur (Marx, 1867). En nihayetinde Smith'in tezlerini geliştiren Fisher, Menger, von Mises gibi makroekonomik kuramcılara karşılık Marx'ın tezini savunan Liberman ve Dobb gibi kuramcılar arasındaki tartışma liberalizm ve sosyalizmin makroekonomik kuramları bu makalede karşılaştırmalı bir analizle mercek altına alınmıştır.

Amaç

Bu makalenin amacı ekonomik sistemlerin şekillenmesinde makroekonomik kuramların yeri ve önemini karşılaştırmalı bir analizle değerlendirmektedir. Bilindiği gibi her bilim dalında alınan kararlar salt o bilimin öngörülleri ve kuralları belirleyici olmamaktadır. Gerçekten de tüm yatırım kararlarında her şeyden önce yeterli ekonomik kaynakların varlığına, siyasi ve idari karar vericilerin hedef ve amaçlarına göre şekillenmektedir. Çünkü maliyet ve politik çıkar gibi unsurlar bilimsel yaklaşımları ikinci plana atabilmektedir. Bu durum ülkelerin gelişmişlik düzeyi, sosyokültürel yapısı, siyasi rejim türü,

politik öncelikler gibi unsurlara göre şekillenmektedir. Bu farklı yaklaşımlara rağmen bu çalışmada öncelikle ekonomik sistemlerin liberal ve sosyal kuramlar doğrultusunda nasıl şekillendiği sistematik bir şekilde değerlendirilmiş olacaktır.

Önem

Bilimsel ve rasyonel bir değerlendirme yapabilmek için her şeyden önce incelenen konuya dair teorik ve uygulamaların neden ve sonuçlarının sistematik bir şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Örneğin alınan bir makroekonomik kararın ne kadar ekonomik kurallara ve teorilere göre gerçekleştiğini bildikten sonra alınan o kararın ne kadar isabetli veya sonuçlarının ne kadar olumlu olacağını öngörmek mümkün olacaktır. Aksine alınan bir ekonomik kararın örneğin FED'in faiz kararı veya maliyenin vergi oranlarına ilişkin politikasının ekonomik boyutu kadar siyasi boyutunun analiz edilebilmesi önem arz etmektedir. İşte bu makale liberal ve sosyalist kuramların yaklaşımları makroekonomik politikaların teorik ve uygulamaları çerçevesinde mercek altına alınmıştır.

Makroekonomi Açısından Kıt Kaynakların Sonsuz İhtiyaçlar Karşısında Tahsisi Sorunu

Esas itibarıyla MÖ 8.'de Antik Yunanistan ve Mezopotamya'da gelişen yaklaşıma göre kıtlığın, kaynakların, emeğin ve zamanın etkin ve verimli bir şekilde değerlendirilmesiyle aşılabileceğini tezi makroekonominin temelini oluşturmaktadır. Antik Yunanistan'da "*Oikos*" (hanehalkı) ve "*polis*" (şehir) makroekonominin temel yapısı olarak kabul edilmektedir (Caspari, 2019). Bilim dalı olarak ancak 1776 yılında yayımlanan Adam Smith'in "*Milletlerin Zenginliği*" adlı eserinde bilimsel bir çerçevede kazanmıştır. Makroekonominin temel çıkış ve dayanak noktası Smith'in ifade ettiği gibi "*kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlar*" karşısında "*maksimum faydayı*" sağlayacak şekilde değerlendirilmesini sağlamaktır. Smith'e göre kıt kaynakların yönetimi görünmez bir el "*invisible hand*" tarafından gerçekleştirilmektedir (Smith, 1776).

Ancak kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlar karşısında en iyi şekilde değerlendirmesini gerçekleştirebilmek için günümüze kadar pek çok ekonomik sistem tartışılmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu ekonomik sistemlerin başında liberalizm ve sosyalizm gelmektedir. Bu ekonomik sistemler yüzyıllardır hararetle tartışılmaktadır. Bu sistemler politik gelişmeleri de etkileyerek kutuplaşmaya, devrim ve ihtilallere yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlara kısmen de olsa cevap verebilmesini sağla-

bilme çabası farklı sistemlerin gelişmesine yol açtığı gibi sorunların savaşlara yol açabilecek düzeylere ulaştığı dönemler de olmuştur (Demirgil, 2015).

Öte yandan liberalizmin temel dayanak noktası Smith'in tezleri esas itibarıyla François Quesnay gibi Fransız bilim adamlarından esinlenerek geliştirilmiştir. Özellikle de Quesnay'in "*Tableau Economique*" tezinde dile getirdiği gibi ekonomik sistemler tıpkın kan dolaşım sistemi gibi sürekli yenilenme ve işbirliği gerektirmektedir (Bilginsoy, 1994).

Günümüzde makroekonomik açıdan ekonomik bir sistemi oluşturan mal ve hizmet akımının devamını ve dengesi sağlayabilmek için iki temel kurama göre şekillenmektedir. Bunlar liberal ve sosyalist kuramlardır. Diğer kuramların hepsi bu iki temel akımın farklı versiyonlarından öteye geçmemektedir (Tuzun, Kahyaoglu, 2021). Daha açık bir ifadeyle kapitalizm, komünizm veya dini bir ekonomik ve sosyal yapı bu iki öğretinin yaklaşımlarını kendilerine uyarlayarak bir sistem kurmaya çalışır. Bu açıdan dünya tarihi boyunca dışa açık ve küresel bazda iş birliği ve serbest ticareti hedefleyen ülkeler liberal kuramlara göre hareket etmişlerdir. Buna karşılık belirli bir düşünce kalıbı içinde dışa kapalı ve merkezi bir üretim ve dağıtım sistemine göre hareket etmek isteyen politikaları izleyen toplumlar ve devletler daha çok sosyalist bir kuramı temel alan bir yol izlemişlerdir. Bu açıdan liberalizmde belirli bir rejim veya ideoloji yerine ekonomik değer açısından maksimum faydayı sağlayacak bir makroekonomik politika izlenmektedir. Yani liberalizm yine fırsatlar ve çıkarlar için daha esnek ve değişime açık bir politika izlerken, sosyalizmde ise idealler maksimum faydanın önüne geçmektedir.

Bu açıdan liberal sistemler aşırı faydacı ve çıkarıcı bir hal aldığı zaman kendisini meydana getiren bileşenler arasında da aşırı bir rekabet ve çıkar çatışmasına yol açtığı zaman "*kapitalizm*" veya "*vahşi kapitalizm*" şekline dönüşerek denge unsurundan uzaklaşabilir. Buna karşılık sosyal bir düşünce kuramına göre hareket eden bir sistem aşırı kuralcı ve idealist bir evrilme yaşadığı zaman her şeyin merkezi yönetim tarafından kurgulandığı "*komünizm*" diye nitelendirilen bir rejime dönüşebilir. Görüldüğü gibi liberalizm ve sosyalizm iki farklı kuram olmakla beraber temelde denge unsuru çerçevesinde ortak yönleri olan ve bir toplumun ekonomik ve sosyal refahını sağlamayı temel ilke edinen kuramlardır (Sambur, Canan, Akın, 2009).

Makroekonomik politika uygulamaları açısından bakıldığında liberalizm ve sosyalizm ABD ve SSCB arasında bir rejim rekabeti unsuru olarak 1917 ile 1991 yılları arasında hem ekonomik hem de politik açıdan önemli bir dönüm noktası yaşamıştır.

SSCB'nin yıkılışıyla birlikte sosyalizm yerini sosyal devlet veya Çin'de olduğu gibi piyasa ekonomini benimseyen uygulanabilir sosyalizme bırakmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşına kadar Almanya'da uygulamaya konulan “*nasyonal sosyalizm*” ekonomik ve politik açıdan merkezîyetçi bir ekonomik yönetimini benimsemekle olmakla beraber Marks ve Engels'in savunduğu eşitlikçi ve ideal sosyalizmden uzaktı. Aynı şekilde endüstrileşmiş devletlerin hammadde kaynağı bulmak için başvurduğu sömürgecilik ve koloni oluşturma politikaları da aynı şekilde liberalizmin ruhuna aykırı ve vahşi kapitalizm kavramlarını açıklamak için örnek olarak verilebilir. Görüldüğü gibi gerek liberalizm gerekse sosyalizm temel ilke ve kuramlarından saparak radikal bir sisteme hizmet ettiği zaman denge unsurundan söz etmek mümkün olmayacaktır.

Komünizmi makroekonomik bir model olarak ele alan SSCB'nin parçalanması liberal kuramların teorilerinin yaklaşımların doğruluğundan ziyade ticaret kurallarının hiçe sayılmasına bağlamak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim takasa dayalı bir ekonomik sistemde bile kaynakların varlığı yetmez önemli olan o kaynakların bir ihtiyaca cevap verebilmesi önemlidir. Bu açıdan bakıldığında kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlara cevap verebilmesi için küresel bazda bir değiş-tokuş yani ticari faaliyetlerin varlığı gerekmektedir. Oysa SSCB modelinde “demir perde ülkeleri” dışındaki ülke ve toplumlara ticari faaliyetlerini gerek gönüllü olarak gerekse başını ABD'nin çektiği liberal ülkelerin baskısı sonucu kısıtlanmıştı. Böylece SSCB gerek kendi oluşturduğu Varşova Paktının dışı kapalı ideolojik ekonomik sistem yüzünden gerekse NATO bloğunun ambargo ve kısıtlamalarından dolayı üretim ve tüketim açısında yapısal ekonomik krizlere maruz kalmıştır.

SSCB'de özellikle 1970'lerden itibaren, hammadde ihracatı, özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri Sovyet ekonomisinde giderek daha önemli hale geldi. Bu sektörün iç ekonomi ile çok az karşılıklı bağımlılığı vardı. Bir yandan hammaddelere güçlü bir şekilde odaklanılması ve diğer yandan Rusya'nın iç ekonomisinin büyüklüğü nedeniyle, Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile ticari hacmi daralmış oldu. Nitekim Sovyet kalkınma modelinin başarısız olması, sosyal durumun bozulması ve artan sosyopolitik sorunların çoklu krizinin bir parçasıydı. Özellikle 1980'lerde, Rus liderler arasında daha fakir Sovyet cumhuriyetlerini öncelikle ekonomik bir yük olarak tanımlayan görüşlerin ağırlık kazanması SSCB'nin dış dünya ile ticari ve sosyal entegrasyonun gerekli ve zorunlu olduğunu gösterdi. Bunu başarmanın çözümü ise sosyalizmi esas alan makroekonomik ve politik modelden vazgeçme olarak görüldü. Sonuç itibarıyla bir makroekonomik modelin başarılı olabilmesi için her şeyden önce uygulanabilir, ticaretin ve

ekonomik dengeleri kurulması ilkelerini benimsenmesinden geçtiği gerçeği kanıtlanmış oldu.

Makroekonomik Kuramlar ve Ekonomik Gelişmeler

Makroekonomik teorilerin amacı kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlar karşısında optimal ve etkin bir şekilde değerlendirmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla siyasi ve dini ideolojilerden farklı olarak somut değer yaratma sürecine dayanır. Zaten epistemolojilerin ve bilim teorilerinin bize kazandırdıkları, öncelikle sistemli düşünüp gerçekleştirmek, ikinci olarak da bu yolu takip etmek ve daha ileri gelişmelere öncülük etmektir. Smith ve Marx bu esası takip ederek belirli bir ekonomik kuraları sistematüğını bilimsel bir temele dayandırdıkları için teorileri liberalizm ve sosyalizm gibi iki sosyoekonomik modelin vücut bulmasına öncülük etmiştir. Nitekim Wittgenstein da her zaman bir sorunla başa çıkabilmek için sistematik olarak nasıl başa çıkılacağını bilme sorunuyla ilgilenmek gerektiğini savunmuştur. Bu açıdan teorik bilgi, teorilerin iç mantığına odaklanır. Dış dünya için önemli olmayabilecek sorunlarla ilgilenirler. Bu açıdan bakıldığında gerek Smith gerekse Marks'ın teorileri doğası gereği mantıksal olarak tutarlıdır (İncekara, Doğan, 2005).

Teoriler bilimsellik gereği mantıksal olarak tutarlı olmakla beraber her teori uygulamada ortaya çıkıp gelişebileceği sisteme gereksinim duyar (Yumuşak, Bilen, Bayraktar, Türk, 2010). Öte yandan, toplumların bir kısmı bilimsel gelişmeleri ve imkânları yaşayıp ona göre yönünü belirlerken, bir kısmı da “*Taş Devri*”ni yaşamaktadır. Bunun nedenleri toplumların kendi tercihleri mi, kaynakların etkin ve optimal kullanımı ile ilgili mi yoksa sömürgecilik gibi sorunlar mı konusu tartışılmaktadır.

Her ne kadar liberal ve sosyal kuramlar şeklinde iki temel makroekonomik politikadan söz edilse de takas, avcılık ve toplayıcılık gibi ilkel sistemleri temel alan geçmişin izleri her zaman varlığını sürdürmüştür. Bu açıdan her alanda olduğu makroekonomik politika araçlarının uygulamalarında da geçmişi, bugünü ve geleceği tamamen bilimsel düzeyde birbirinden ayırmak mümkün değildir. Günümüz makroekonomik kararların alınmasında özellikle dijital ve teknolojik gelişmeler belirleyici bir rol oynamakla birlikte marjinal seviyede de olsa mitlerin, dinin, orta çağ inançlarının, skolastik bakış açılarının da etkilerini görmek mümkündür. Nitekim bazı ülkelerde faizin dini açıdan hoş karşılanmasından dolayı merkez bankaları piyasa kurallarının yanı sıra dini bakış açılarını da dikkate alan bir makroekonomik politika izleme eğilimi gösterebilir.

Homo Economicus, Liberalizm, Pragmatizm ve Pozitivizme göre Makroekonomi Politika

Liberal teoriler, herhangi bir hükümet müdahalesini temelden reddeden özgür ve rekabetçi bir siyasi ve ekonomik sistemi savunur. Liberal teori ayrıca devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin nedensel önemini vurgular. Bu çerçevede demokratik barışı, ekonomik serbest ticareti, kamusal alanların özelleştirilmesini savunuyorlar. Bu nedenle, Liberal teori pragmatik bir teori olarak kategorize edilir (Levent, 2018).

Yine de birçok eleştirmen, liberalizmin bu temel varsayımlarını normatif ve hatta ütopyik olarak değerlendirmektedir. Buna göre liberalizmin birçok varsayımı gerçekte işlemez. Bu nedenle sosyal yönler her zaman her yerde liberal siyasetle birlikte uygulanmaktadır. Diğer bir deyişle, siyasal ve ekonomik karar ve uygulamalarda liberal fikirler tek başına yürütülmez ve bu nedenle toplumsal yönlerle her zaman pekiştirilir. Bu dünyanın dışında liberal hatta kapitalist olarak isimlendirilen devletler bile sosyal devlet anlayışı çerçevesi işletilmektedir. Ayrıca liberalizmin maksimum kâr ve minimum maliyet yaklaşımı bireyselliğin yaygınlaşmasına yol açtığı için uzun vadede bir takım toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir (Putnam, 2000).

Pragmatizm pozitivizm-ampirist temellere sahiptir. Ancak pragmatizm için fayda önce gelir. Pragmatizm neyin doğru ya da ideal olduğuna bakmaz, neyin yararlı olduğuna bakar. Gerçek, insanlara faydalı olandır. Pozitivizm eleştirmenleri “yapılandırmacılık” altında geliştirdi ve pozitivizme bir alternatif geliştirmeye çalıştı. Yapılandırmacılığın temel fikri, Gerçeklik basitçe yakalanmaz ve tasvir edilmez, sembolik olarak inşa edilir. Radikal yapılandırmacılık pragmatik bir bakış açısını temsil eder. Buna göre bilgi perspektifi, nesnel gerçekliği yansıtmaktan değil, dünya deneyimimizde eylemde bulunmamızı ve hedeflere ulaşmamızı sağlamaktan oluşur.

Bu çerçevede bakıldığında bir yapılandırmacı veya konstrüktivist dünyayı bilişsel olarak inşa edebileceğimize inanır. İdealizm ve pozitivizmin çok saf olduğunu iddia ederek ekonomik ve sosyal sorunların çözümü ve dengenin sağlanmasını daha çok liberal görüşlere dayandırır. Öte yandan bilinç ve yapılandırmacı terimi, beynin performansına dayanan ve ağırlıklı olarak entelektüel, rasyonel algılar ve içgörülerle ilgili olan süreçleri ifade ettiğinde günümüz gereklerine daha yakın olarak değerlendirilebilir. Böyle bir yaklaşımda bireylerin kendileri, sosyal çevreleri, geçmişleri, bugünleri ve geleceklerini kapsayan birçok parametreyi temsil etmektedir.

Öte yandan liberalizm temelli makroekonomik politikalar varsayımı “*Homo Economicus*” yani ekonomik insan kuramına dayanan yaklaşımlara ras-

yonel seçim yaklaşımları adı verilmektedir ve yapılandırmacı kuramla örtüşmektedir. Bu kuramlarda makroekonomik aktörler genellikle rekabete dayalı ve fayda maksimize ediciler olarak modellenmektedir. Bu model çıkarların çatıştığı birçok konu için uygun ve uygulanabilir bir basitleştirme olarak kabul edilmektedir. Ancak bir yapısalcı bir “*homo economicus*” gibi “*laissez faire*” prensibini takip ederek kendisinin belirli sınırlarla sınırlandırılmasına karşı yeni stratejiler belirler. Onun için önemli olan, faydasını maksimize eden şeydir. Bu nedenle bir *homo economicus* aynı zamanda pragmatiktir. Pragmatizm ise bir yapılandırmacılık dalgasıdır. Bu nedenle, *homo economicus*’a sahip bir yapılandırmacının benzer pek çok niyet taşıyacağı söylenebilir. Onun için bir öncü olur, çünkü her iki yön de aynı mantığa sahiptir (Sezgül, 2010).

Ayrıca sosyalist ve dini kuram bakış açılarında *homo oeconomicus* genellikle sömürüye dayalı veya etik ve sosyal adaletten uzak bir kuram olarak anlaşılır. Yapılandırmacılık, pozitivistlere göre yeni önerilere daha açıktır. Hedeflerine ulaşılabilmesi için manevi ve ahlaki değerlere de yönelir. Bu durum *homo economicus* için de geçerlidir. Bir *homo economicus*, ahlaki ve manevi inançtan bir şey beklerse, karşılığında pragmatik davranır. En nihayetinde konstrüktivist ve *homo economicus* kuramcıları liberalizmi savunurken, sosyalist kuramcılar buna karşılık minimum maliyetle maksimum kâr peşinden koşmak yerine eşit kaynak dağılımını temel alan bir makroekonomik sistemi savunmaktadır. Ancak bunun nasıl mümkün olabileceği konusunda sosyalist kuramcılar arasında da bir görüş birliğinden söz edebilmek mümkün değildir. İlginç olan ise birine zıt olan sosyalist ve liberal düşünce kuramları özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısının önce Anglo-Sakson ülkelerinde sonra da Avrupa kıtasında bilimsel çalışmaların temelini oluşturmuştur.

Sosyalist kuramlar genellikle Karl Marx’a dayanmaktadır. Marksizm, modernist bir sosyal bilimin başlıca örneğiydi. Karl Marx ayrıca makroekonomik sorunları determinist bakış açısıyla ele alarak daha adaletli bir gelir paylaşımını savundu (Ekmel Zâdil, 2012). Ona göre, bu kurallar gelecekte ne olacağını belirlemesine de izin verir. Yani dünyadaki çatışma ve sorunlar genel anlamda kaynak paylaşımına dayalı bir sınıf çatışmasından ibrettir. Bunun çözümü ise kaynakların eşit dağıtıldığı sınıfsız bir sistemin kurulmasıdır. Böyle bir sistem ise ona göre sosyalizm idealinden başkası olamazdı. Öte yanda Popper gibi kuramcılar Marksizm’de gerçekleşen bu fikirlere karşıydı. Onlara göre tarihin kuralları yoktur. Bu sadece birbirini izleyen farklı, bağımsız olaylardır.

Lorenz ve Darwin’e göre insan evrimin bir ürünü olduğu için beyni dünya dışı bir varlık değil, uzun süreli bir adaptasyondur (Darwin, 1859). İnsanlara uyarlanabilir bir avantaj sunduğu için ortaya çıktı, korundu ve gelişti.

Bu görüş aynı zamanda kıt kaynakların nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda da fikirlere ilham kaynağı olmuştur. Buna göre insanlar kaynak kullanımını, dağılımını ve geliştirilmesi noktasında ilkelikten başlayarak giderek gelişmiş bir düzeye ulaşmaktadır. Yani sadece canlılar biyolojik olarak evrimleşmemektedir aynı zamanda teknolojik ve ekonomik kaynak meydana getirme konusunda yeni yöntem ve teknikler geliştirmektedir. Buna örnek olarak suni gıda üretimi, sanayi devrimi ve teknolojik yeniliklerle daha verimli ve sürdürülebilir üretim yöntemlerinin geliştirilmesi olanaklarının varlığı gösterilebilir. Nitekim Schumpeter canlılardaki biyolojik evrim aşamalarına benzer bir sistemi sanayi ve üretim sürecinde de yaşamaktadır. Schumpeter tıpkı Darwin gibi gelişmiş yapının kendisine göre daha az gelişmiş mekanizmaları eleyerek dünyaya veya sürece hâkimiyet sağlamaktadır. Darwin bunu evrim, Schumpeter ise yıkıcı yenilik “*zerstörende innovation*” olarak tanımlamaktadır (Priddat, 2017). Smith ise bu değişim ve dönüşüm sürecini serbest piyasanın ajanlarının etkinlik ve gerçekçi davranışlara bağlar. Smith, homo economicus olarak tanımladığı üretici ve tüketicinin kendi öz çıkarını korumak için en uygun alacağı tezini savunmaktadır.

Sonuç itibarıyla liberal teorilerin dile getirdiği serbest ticaretin herkeşe daha çok özgürlük ve ekonomik zenginlik getireceği tezi ütöpik olarak nitelendirildiği gibi sosyalist kuramları da aynı eleştirinin odak noktası yer almaktadır. Sosyalizmi iddia ettiği gibi merkezi bir ekonomik ve siyasi yönetime dayalı bir sistemin refah ve eşitlik getirmesinin ütöpik bir yaklaşım olduğu savunulmaktadır. Nitekim gerek liberal gerekse sosyalist makroekonomik yaklaşımlar Malthus’un nüfus teorisini gerekçe göstererek nüfus planlamasını savunmaktadır. Gerçekten de her iki yaklaşımın da varsayımları yüksek nüfus oranı karşısında yetersiz kalmakta, kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlar karşısında dağılımı krizlere yol açarak bir sorun halinde gelmektedir (Malthus, 1798).

Makroekonomik Sistemlerde İdeolojilerin Yeri

İdeolojiler temel olarak alternatiflerinin olmadığını iddiasıyla ortaya çıkar ve ideallerine has bir ekonomik ve yönetim sistemi geliştirmeye çalışır. Bu iddialarla toplumu yönlendirmeyi hedefler. Makro iktisadi politikalarında ise ideolojilerin siyaset, sosyoloji veya felsefede olduğundan daha az anlamı ve yeri bulunmaktadır. Çünkü ekonomi kıt kaynakların maliyet, kâr ve paylaşım kriterleri çerçevesinde devam eden bir süreçten ibarettir. Bundan dolayı kıt kaynakları optimal ve etkin bir şekilde değerlendirerek ondan maksimum fayda sağlanmak hedeflenir.

Marx'ın ideolojisini ekonomik bir görüş olarak kabul edersek, aynı zamanda çok az ekonomik gerçeklik olarak görünecektir. Marksist ekonomi fikri, rasyonalist bir görüş olarak kabul edilebilir. Buna karşılık Adam Smith'in fikirleri sosyoekonomik yönelimler olarak merkezileşmiştir. Ancak Keynes bir ampiristtir. Ekonomik durumları ölçmeye ve planlamaya çalışır. Bu açıdan bakıldığında ekonomik sistemlerin ideolojisi olamaz. Sadece belirli ideolojilerin ekonomik planları olur. SSCB örneğinde olduğu gibi ekonomiyi ideolojiye hizmet edecek şekilde planlamak ise makroekonomik dinamiklere uymadığı için başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bu açıdan gerek liberal (ABD) gerekse sosyalist yönetimlerde (Çin Halk Cumhuriyeti) modern ekonomi çoğunlukla ampiristtir ve ideolojiden bağımsız olarak piyasa ve makroekonomik kurallara göre işlemektedir. Bu küresel makroekonomik sistemde sosyalizm, demokrasi, kul hakkı gibi dini motifler yerine hukuk ve regülasyon kuralları geçerli olmaktadır. Bu çerçevede bakıldığında ahlak, etik, adil paylaşım gibi kavramlar ancak hukuki gerekçe ve yaptırım gücü ile desteklendiği zaman geçerlilik kazanabilmektedir. Bu gerçek, ekonomiyi ideolojidekilerden, felsefe ve sosyolojiden ayırmaktadır. İktisat, filozoflar gibi sistematik ve birbirine bağlı kavramlar geliştirmek yerine, kavramlarını ekonometrik modeller kullanarak geliştirmeye çalışır. Ekonomi daha çok matematikçilerle çalışmaya çalışır. Örneğin, matematiğe dayalı oyun teorisi, ekonominin çokça başvurduğu önemli bir modeldir.

Her ne kadar ekonomi kuralları ideolojilere işlenmezse de modern ve küresel dünyada ekonomik kaynaklar güç dengelerini sağlamada en etkin öğe olarak ön plana çıkmaktadır (Taşdöken, Kahyaoglu, 2022). Nitekim iktisatçılar dünya çapında çeşitli kurum ve kuruluşların yönetiminde politika belirleyicisi olarak aktif bir şekilde görev yapmakta ve gelişmeleri yönlendirmektedir. IMF, Dünya Bankası, AB Merkez Bankası ve BM gibi kuruluşlar dünya ekonomisini ekonomi danışmanları aracılığıyla yönetmektedir. IMF ve uygulamaları dünya çapında tartışmalı bir konu olmakla beraber toplumsal hareketler ve gelişmeler üzerinde etkili olmuştur. Duruma bu noktadan bakacak olursak ekonomik kaynak olmadan sürdürülebilir bir politik, dini ve ideolojik güçte söz etmek çok zordur. Bu yolda bilimin bir zincir olduğu ve her dalın bir şekilde diğerine bağlı olduğu söylenebilir.

Sanayi Devrimi Sonrasında Makroekonomik Değişim ve Dönüşüm Süreci

Makroekonomik teorilerin dayanak ve öngörülerine bakıldığında ekonomik ve sosyokültürel açıdan olumlu bir gelişme süreci içinde olan toplumlar da ortaya çıktıkları gözlenmektedir. Nitekim günümüze ulaşan kazı ve yazılı

kaynaklarda Mezopotamya ve Antik Yunanda ekonomik gelişmelere paralel olarak teorilerin temelini oluşturan entelektüel gelişmeler yaşanmıştır. Öte yandan “*Makroekonomik teoriler mi sanayi devrimini tetikledi yoksa sanayi devrimi mi makroekonomik teorilerin gelişmesine öncülük etti?*” şeklinde bir soru sorulduğunda öncelikle o çağın ekonomik ve entelektüel koşullarına bakmak gerekmektedir.

İngiltere’de 18. Yüzyılda başlayıp küresel bazda üretim sürecinde yeni bir dönemecin başlangıcı olan sanayi devrimi 21. yüzyılda bilişim devrimine giden yolun dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Sanayi devrimi sanayi devrimi aynı zamanda sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal değişim ve dönüşüm sürecinin de mihenk taşı olarak değerlendirilmektedir. Sanayi devrimi aynı zamanda doğadan kopuk kentleşme ve tüketim kültürü, kentleşme ve yabancılaşma açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan sanayi devrimi liberalizm ve sosyalizm makroekonomik teorilerinin gelişimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Birleşik Krallık, okyanuslardaki önemli yolları kontrol eden küçük ve güvenli bir ada ülkesiydi. Kömür bolluğu, nehirleri ve gelişmiş kanal ağı ile ülkede sanayi devriminin başlaması için her açıdan avantajlı bir konumdaydı. Bu durumda sanayi devrimi ve ekonomik devrimlerin yeterli altyapı ve birikimin sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Batı medeniyetindeki devrim niteliğindeki gelişmeler ve olumlu dönüşümler, bu tür olumlu birikimlerin sonucudur.

Öte yandan Fransız Devrimi, Avrupa’nın siyasi manzarasını aniden ve dramatik bir şekilde değiştirdi. Bu durum Avrupa’da ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel bir dönüşüm ve değişim sürecinin tetikleyicisi olmuştur. Avrupa’da başlayan bu devrim İngiltere adasında özellikle tekstil sektöründe sanayi devriminin başlamasına neden oldu. Emek yoğun tekstil sektöründeki sanayileşme diğer sektörlerle de sıçradı. Bu sanayi devrimi adım adım genişleyerek Kuzey Amerika’ya yani ABD’yi de etkilemiştir. Batıdaki bu sanayi devrimi doğuda hissedilmedi. Bunun başlıca sebebi, doğunun batıyı düşman olarak görmesi yanında, doğuda özgürlüklere getirilen kısıtlamalardır. Batı’daki kademeli sanayileşme böylece bu kıtada 1780’lerde Avrupa’da başlayan ekonomik dönüşüme yol açtı. Bu gelişmelerin ardından sanayinin gelişmesi ve ortaya çıkması sonucunda İngiliz tekstil ticaretinde büyük ölçekli imalat ve sanayileşme Avrupa Kıtasına ve nihayetinde Kuzey Amerika’ya yayılmıştır. Sanayi Devrimi’nin Avrupalılar ve dünyanın geri kalanıyla ilişkileri için devrim niteliğinde sonuçları olan sosyal ve kültürel değişimleri tetiklediğini de dikkate almak yerinde olacaktır (Toptaş Arslan, 2018).

Demir ve kömür endüstrisi, devrimimin başarısında çok önemli bir rol oynadı. Özellikle kömürün yaygınlaşması ve makinelerin çalıştırılması, de-

mirin eritilmesi ve ısınma alanında kullanılması sanayi devriminin büyük ölçüde başlamasına neden olmuştur. Çünkü kömür odundan daha ucuzdur ve yüksek enerji içerir. Sonuç olarak, üretim alanında devrim niteliğindeki gelişmeler makroekonomik model ve teorilerin gelişmesinde de önemli rol oynadı. Bu durum makroekonomik teorilerin ekonomik gelişmelerin yaşanmasında rol oynayabileceği ekonomik gelişmelerinde makroekonomik teorileri yeniden şekillenmesi ve yeni kuramların gelişmesinde önemli rol oynayabileceğini göstermektedir.

Sanayi devrimi fikir ve çalışma hayatı açısından da bir devrimdir. Fabrika işçileri ve kitlesel emek hareketleri daha aktif ve bilinçli hale geldi. Bu durum batı toplumundaki sosyal ve ekonomik hareketlere olumlu yansımıştır. Sanayi devrimi döneminde ulaşım gelişti, ancak başta kömür olmak üzere ağır malzemelerin taşınması sorun olmaya devam etti. Sanayi devrimi sonucunda Kıta Avrupası farklı bir yol izledi. 18. yüzyılda Fransa, Belçika ve Almanya, hammadde, pazarlara erişim ve uzun süredir devam eden zanaat ve beceri geleneklerine sahip bölgelerde üretim alanlarına sahipti. Öte yandan İngiltere’de görülen büyüklükteki devrimler nedense 1830’lara kadar Batı Avrupa ülkelerinde yaşanmadı. İngiltere’deki liderlik pozisyonu, ülkenin altyapısı ve özel durumundan kaynaklanıyordu (Bilgili, 1998).

Sanayi devrimine yol açan olaylar ve sonrasında gelişen durum uluslararası bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, 19. yüzyıl Avrupa’sı dünyanın en gelişmiş sanayi bölgesiydi. Avrupalılar, özellikle İngilizler, her alanda uluslararası avantajlara sahipti. İngiltere bu durumu fiziki ve mali sömürgeleştirme şeklinde başardı. Örneğin İngiltere, Asya ve Afrika ülkelerini sömürgeleştirerek hammadde ve ucuz insan gücü elde etti.

Bu arada hızla artan nüfus beraberinde yeni bir yoksulluğu ve kentsel yoksulluğu da getirmiştir. Görüldüğü gibi tarih boyunca yaşanan her gelişme olumlu ve olumsuz bazı sonuçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Colombo Amerika kıtasını keşfederken yeni bir dünya bulduğu için bu, Avrupa için yeni zenginlikler anlamına geliyordu. Ancak zamanla bu yenedünya yeterli olmadı. İşte sanayi devrimi, yenedünyalar keşfetmeden mevcut koşullarda maksimum üretim ve kâr vaat etmeye başladı.

Bu dönemin önemli bir unsuru hızla artan kentleşme ve nüfus artış hızıdır. Gerçekten de şehirlerin büyümesi dünyadaki en önemli olaylardan biriydi. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyıl sosyal tarihinin önemli kültürel yansımalarından biri nüfus temellidir. Gördüğümüz gibi, 19. yüzyılda Avrupa’nın genel nüfusu iki katına çıktı. Son olarak, şehirlerde yaşayan nüfusun yüzdesi üç kat arttı, yani şehir nüfusu altı kat arttı.

Sanayi devrimi sonucunda Avrupa'da ve bu devrimin etkili olduğu Rusya gibi ülke ve bölgelerde gözle görülür bir nüfus artışı gözlenmiştir. Rusya'nın nüfusu 39 milyondan 27 milyona çıkarken, sadece şehirlerde değil kırsalda da nüfus artışı yaşandı. Artan nüfusu beslemek ve istihdam yaratmak için şehir planlama ve seri üretim süreçleri hızlandırılmıştır. Böylece sanayi toplumu ve örgütlü işçi sınıfı kavramları ön plana çıkmaya başlamıştır.

Sanayi devriminin yarattığı koşullar, Avrupa'da başlayan devrimci sosyoekonomik sonuçlara yol açtı. Köklü bir şekilde değişen ve dönüşen ekonomik hayat, kıta Avrupası demografisini de aynı yönde bir değişim ve dönüşüme yönlendirmiştir. Bu arada, 18. yüzyılda Avrupa kıtasının, burada Balkanlar'ın, Doğu Avrupa'nın dışında Batı Avrupa'nın nüfusu 205 milyon civarındaydı. Bu rakam 1850'lerde 274 milyona yükseldi. 1900'de bu artış 414 milyondur. Artış sonraki yıllarda da devam ederek Birinci Dünya Savaşı yıllarında 480 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde sadece Avrupa'nın değil, dünya genelinin nüfusu 900 milyondan 1,6 milyara yükseldi (Rostow, 2012).

Sanayi devrimi bir yandan hava kirliliğine, su kaynaklarının bozulmasına ve doğanın tahribatına neden olurken, diğer yandan da insanların yaşam standartlarını yükseltmiştir. Örneğin sağlık, ulaşım, iletişim, sigorta gibi sosyal hizmetler daha uygun maliyetlerle herkesin kullanımına açıldı. Bu, bebek ölümlerini azalttı ve nüfus artışlarına yol açtı. Sonuç olarak, artan yaşam beklentisi ve yeni doğan bebekleri olan insanlar, özellikle kentsel alanlarda nüfus patlamasına neden oldu. Öte yandan, bu nüfusun getirdiği sosyoekonomik koşullar yeni arayışlara ve düzenlemelere yol açmıştır.

Sanayi devriminin gelişmesinde ve yayılmasında en önemli etken buhar makinesinin icadı ile demiryolu ve tren işletmeciliğinin yaygınlaşmasıdır. Bu sayede ticaret ve sanayi ülkelerin her yerine ulaşabiliyordu. Elbette Sanayi Devrimi sadece ekonomik ve sosyal koşulları daha elverişli hale getirmedi. Bu devrim aynı zamanda birçok olumsuz dışsallığı da beraberinde getirdi. Bunun en bariz örneği çevresel faktörlerin bozulmasıdır. Kirli genel giderlerle zehirlenen nehirler ve diğer su kaynakları, sanayi devriminin bu olumsuz dışsallıklarının en çarpıcı örnekleridir. Sanayi devrimi ekonomik gelişmeler ve sosyal yapılar birbiriyle güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Buna rağmen sürekli bir gelişim ve değişim ya da uyum süreci içindedirler. Bu süreçte her zaman toplum için olumsuz sonuçlar doğuran aşamalar vardır. Adil ve istikrarlı bir toplum için daha iyi bir gelecek ve istikrarlı bir sistem inşa etmek için çaba gösterilmelidir. Ama aynı zamanda insani değerlere dikkat çekmeli ve bu değerlerin düşürülmesine karşı mücadele etmelidir (Uysal, Ateş, İpçioğlu, 2008).

Sonuç

Makroekonomik gelişmelere bakıldığında teorik kuramların uygulamada farklılık göstermesi ana çerçeveye temel olarak uyulması halinde kabul edilebilir. Ekonomik ve diğer sosyal şartların gereği her sistem ve teori uygulamada ana düşünceden bazı sapmalar ve uyumsuzluklar yaşanabilir. Ancak teorik yaklaşımların uygulanmamasının orta ve uzun vadede başarısız olması o teorik kuramında en azında mevcut şartlar çerçevesinde başarısız olduğu anlamına gelmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında gerek liberalizm gerekse sosyalizm kuramlarının uygulamada başarılı oldukları konusunda şüpheler ağırlık kazanmaktadır. Nitekim liberalizme göre özgür birey ve serbest piyasa sayesinde makroekonomik olarak mal ve hizmetin döngüsel akımı sorunsuz işleyerek tüm katılımcıların maksimum fayda ve minimum maliyet hedefine hizmet edecektir. Buna göre günün sonunda herkes hedeflediği kazancı elde edebilecektir. Oysa uygulamada asimetrik bilgi akışı, sermaye ve kaynak yetersizliği, eksik ve aksak rekabet, kurumsal ve yapısal sorunlar, kartel ve tröst benzeri oluşumlar, kamu sektörünün oluşturduğu negatif dışsallık gibi nedenler maksimum kâr hedefleyen birey ve şirketleri şeffaf olmayan ve piyasa kurallarına aykırı olan bir takım politikalar izlemesine yol açar.

Bundan dolayı liberalizm ve serbest piyasa kuramları uygulamada yerini Keynesyen politikaların hâkim olduğu müdahaleci ve karma ekonomik modellerin baskın gelmesine yol açmaktadır. Günümüzde ABD ve AB gibi serbest piyasa ekonomisi öncü ülkeler dâhil tüm dünyada sosyal devlet ve gerektiğinde piyasayı makroekonomik regülasyonlarla düzenleyen makroekonomik politikalar hüküm sürmektedir. Aynı durum sosyalizm için de geçerlidir. 21. Yüzyılda sosyalist kuramlara göre makroekonomik politikalarını şekillendirmeye çalışan Küba ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülkeler teorik olarak sosyalist kuramları uygulamaya çalışmalarına ve yasalarını buna göre şekillendirmelerine rağmen uygulamada bunu görmek mümkün değil. Bu ülkeler küresel sermaye ve piyasa hareketlerini kendi lehlerine işletebilmek için sosyalist kuramların teoride dile getirdiği eşit gelir dağılımı ve adalet ilkelerini izlemek yerine işçi sınıfını düşük ücretle çalıştırarak maliyet düşürücü bir politika izlemektedir..

Kaynakça

1. Bilginsoy, C. (1994). Quesnay's Tableau Economique: Analytics and Policy Implications.
2. Oxford Economic Papers, 46(3), 519–533. <http://www.jstor.org/stable/2663580>
3. Bilgili, E. (1998). Dış Ticaret, Ekonomik Kalkınma ve Sanayi Devrimi. Erciyes Üniversitesi
4. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (13),35-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesuibd/issue/38180/445950>
5. Caspari, V. (2019). Antike griechische Wirtschaft und Anfänge ökonomischen Denkens. In:
6. Ökonomik und Wirtschaft. Springer Gabler, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-54108-1_2
7. Darwin, C. (1859), The Origin Of Species, John Murray, London
8. Demirgil, H. (2015). Politik İstikrarsızlık, Belirsizlik Ve Makroekonomi: Türkiye Örneği
9. (1970-2006) . Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31 (2) , 123-144 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/498/4449>
10. Ekmel Zā,dil, K. V. (2012). Liberalizm ve Sosyalizm. Çeviri, Journal of Social Policy
11. Conferences, 0 (4) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/927/10489>
12. İncekara A., Doğan S. (2005), Güvenlik- İktisadi Kalkınma: Türkiye Odaklı Bir Değerlendirme
13. Genel Kurmay Stratejik Araştırmalar Dergisi, cilt.1
14. Malthus, T. (1798), An Essay on the Principle of Population, London, Printed for J. Johnson,
15. Marx, K. (1867), Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomi, Verlag der Otto Meissner,
16. Taşdöken, Ö. & Kahyaoglu, H. (2022). Davranışsal Makroekonomi Çerçevesinde Hane Halkı
17. Borçluluk Düzeyinin Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25 (1) , 156-174. DOI: 10.29249/selcuksbmyd.1061507
18. Toptaş Arslan, G. (2018). Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma
19. Geçiş. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2 (1) , 145-162 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fuuiibfdergi/issue/39056/458157>
20. Tuzun, O. & Kahyaoglu, H. (2021). Getiri Eğrisi Makroekonomi Bağlantısı: Türkiye Örneği.

21. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 8 (2), 197-222. DOI: 10.17541/uygun değer.799532
22. Priddat, B.P., (2017), ‚Schöpferische Zerstörung‘ als agens movens der Ökonomie?, Wittener
23. Diskussionspapiere zu alten und neuen Fragen der Wirtschaftswissenschaft, Heft Nr. 2017-44, Witten
24. Putnam, D. R. (2000), Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community,
25. Simon & Schuster, Rockefeller Center, New York 2000.
26. Rostow, W. (2012). Sanayi Devrimi Nasıl Başladı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
27. Mecmuası, 30 (1-4), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/844/9368>
28. Sambur, B. , Canan, S. & Akın, B. (2009). Liberalizm Üzerine Soruşturma. Eskişeni , (15) ,
29. 76-83. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskişeni/issue/37278/431209>
30. Levent, A. (2018). Sabri Ülgener, Keynesyen İktisat Ve Liberalizm Muhafazakâr Düşünce
31. Dergisi,15(54)143-161, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/47588/599225>
32. Sezgül, İ. (2010). Küreselleşme, Neo-Liberalizm Ve Etik. TÜBAV Bilim Dergisi, 2 (4)
33. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubav/issue/21517/614986>
34. Uysal, G. Ateş, D. & İpçioğlu, İ. (2008). SANAYİ DEVRİMİ: Küreselleşme Sürecinin
35. Arkasındaki İtici Güç. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15 (2) , 31-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13689/165673>
36. Yumuşak, İ. , Bilen, M., Bayraktar, Y. & Türk, A. (2010). Eğitim Düzeyi-Ücret İlişkisi ve
37. Türkiye’de Adalet Ve Eğitim Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme. Journal of Social Policy Conferences,0(57),327-356, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/885/9836>